

DIVAT ÉS MODERNITÁS

ABSTRACT: (*Der moderne Mensch und die Mode*) An Mode wird in der modernen Zeiten eine bedeutend gesellschaftliche Erscheinung, weil dadurch der in der anonymen Rolle lebende Mensch aus der Unbedeutlichkeit sich abheben kann. Sie ermöglichen dem Mensch, eine Modepersönlichkeit zu sein, und damit verschont sie ihn von der Verantwortung der moralen Entscheidung. Die Mode war über lange Zeiten das Vorrecht der Frauen, im Gegensatz dazu setzt die heutige Mode die Bedeutung von den Geschlechtern zu dem Alter über. Diese Mode läßt die Problemen des "präsenzen" Mensch zu erscheinen. Statt der schwerverschaffenen Autonomie gibt sie als leichtere Lösung die Modesucht, die ihre Genüsse ohne die unangenehmen Folgerungen des Handels bietet.

A divat a modern társadalmakban

Minden divatnak mindig voltak követői, ellenzői és bírálói. Követőit csábítja az az illúzió, hogy az egyén általa valamely össz-jellem képviselőjévé válik, felemeli a jelentéktelenségből, s bár lényege a hasonulás, önkéntessége révén a különlegesség érzetével tölti el az embert. A szabadság illúzióját adja, mert a divat olyan norma, melyet nem kötelező megtartani, és soha nem is tartja be mindenki. Bár a társadalmi engedelmességet biztosítja -- ezt oly módon teszi, hogy közben meghagyja az egyéni differenciálódás lehetőségét is. Ellenzői elsősorban a hasznosság vezérelvéből kiinduló társadalmakban vannak, ahol a divatot azért ítélik el, mert benne a haszontalanság, az erőszakos tilalomszegés, a mesterkéltég, a pusztá tagadás megnyilvánulását látják. Bírálói a moralisták, akik minden divatot az erkölcs elleni támadásnak fognak fel. Kétségtelen, hogy voltak és vannak divatok, amelyeket éppen az erkölcs elleni lázadás hívott életre. A divatban fellelhető erkölcstelenség persze nem feltétlenül kíván meg rosszalló értékítéletet. A 18. században Mandeville még pozitívan értékelte a divat erkölcstelenségét, úgy vélekedvén, hogy a társadalmat éppen bünci képesek forradalmasítani, dinamikussá tenni. Ez a fajta immoralitás elfogadhatatlan a divat ellenzői szemében. A 19. század divatkritikája a vallásból kiinduló jobboldali gondolat volt: minden divat fő célja, az emberi test formájára való figyelemfelhívás ellen lépett fel. A 20. századi kritika ellenben baloldali eszmé-

ből a forradalomból indult ki. A változás azonban nem tekinthető kritikai fordulatnak, mert nem történt más, mint hogy a forradalmi divatkritika bár a forradalom nevében, de mégiscsak a morális rend és a klasszikus előítéletek örököse maradt (1).

A divatban benne rejlő immoralitás vádja bizonyos szempontból megalapozott, bár hiábavaló. A divat nem ismeri a jó és a rossz értékeit, egyszerűen túlmegy rajtuk. Mindenféle rendet felfogat, akihez szól a lehetséges világok legjobbjába méríti, helyettesítvén az egyén által elveszített vonatkozási pontokat. A világ alkotóelemeire bomlottsága mutatkozik meg benne. Szakítani kényszerít a vonatkoztatni képes racionalista világrénddel, annak minden változatával.

Ez a különössége arra mutat rá, hogy a divatnak a modernség keretein belül van legsajátosabb létezése. A primitív világ jellegzetes kultúráiban inkább lassú, visszafordíthatatlan stílusváltozásokat figyelhetünk meg, nem a modern kultúrákra jellemző, gyakran visszatérő divatformákat. A tradicionális társadalmakban a hangsúly a csoporton van és a hagyomány szentségén -- nem az egyéniség kifejezésén (2). Csak a modern korban jött létre a divat szezonális változásokhoz kötött körforgása. Ennek oka világossá lesz számunkra, ha összevetjük az archaikus- és a modern társadalmak normatív szabályozási rendszereinek működését. Az előbbiekre a szociális szabályozás tradicionális formái jellemzők: a szokás által szabályozott magatartásformák szüntelen újratermelődése, ahol az újítás mint hiba jelent meg. E társadalmak ellenérzéssel kezelték, sőt nem ritkán kegyetlen büntetéssel sújtották az újítót. A modern társadalmak -- a reneszánsztól kezdve -- a megszokottól való eltérést pozitívan értékelik. A modernséghez -- amely felkeltette az újítás iránti vágyat és kiterjesztette az európai társadalmakra a lehetséges változások totális világát -- általában pozitív asszociációk kapcsolódnak, amelyek összefüggnek a progresszivitással, alkotótehetséggel, viszont ellentétesek a rutinnal, érdektelenséggel, konzervativizmussal. Valójában persze a modernség nem áll teljesen ellentétben egy-egy régi standard aktualizálásával, a "retro"-stílusú dolgok népszerűségével sem.

A normalitás és a divat

A modern divat összefüggésben áll a szokásokkal. Mivel a szokások változása nem függ az egyének konkrét cselekedeteitől, ezért viszonylag állandó viselkedéstípusok, és mint ilyenek az emberi kölcsönhatások fő irányát szabják meg. A divat pedig bizonyos értelemben a szokást megtörő újítás, a szokás legitím szeszélye, bár lényegében maga is olyan szokás, ami a szokástól való eltérésnek álcázza magát, és a külső látszat mozgásával köti le a változásra kész erőket. A divat a változás mítoszát juttatja kifejezésre (3) és emeli legfőbb értéké a leghétköznapibb dolgokban

is. A modern emberek többségét vonzza, hogy legalább minimális mértékben eltérjenek a bevett szokásoktól, a normális magatartásformáktól. Mert bár a normális ember és a normális magatartásmód a konszolidált társadalmak talpköve, támasza és végső célkitűzése, a normális élet tele van ésszerűtlen elemekkel, ellentétekkel, amelyeket a normális ember nem vehet tudomásul. Bele kell illeszkednie a készen talált normák kalodájába. Életének tartalma minden vonatkozásban szigorúan kötött. Ettől gyökeresen elszakadni lehetetlen, de a szokástól való eltérés lehetővé teszi az egyén számára, hogy valamiképpen legitimálja egyéni eltérését az általánostól. "A divat e finom konfliktus józan megoldása" (4), amely egyesíti magában a szokástól eltérően az egyéni győzelmet, egyszersmind a biztonságos kaland érzetét. Ugyanis az egyén tapasztalja, hogy mások is hasonló módon láznak. A lázadás lehet tudatos vagy öntudatlan aszerint, hogy a divatban felismeri-e a társadalmi konformitást és az egyéni szabadság kibékítésének lehetőségét, vagy pusztán behódol, mert ellenkező esetben korszerűtlennek, a haladással lépést tartani képtelen embernek tekintenek.

A normális ember "előállítás" a szégyenérzet kialakításával és a büntudat felkeltésével kezdődik. A büntudat és szégyenérzet forrása az egyénnek az általánosból történő kiemelkedése, és akkor jelenik meg, ha a helyzet egyedi jellege dominál a társasági vagy éppen divatos jelleggel szemben. A divat "belső struktúrája következtében olyan kiemelkedés, amelyet mindenki odaillőnek érez. Bármilyen extravagánsak legyenek is megnyilvánulási módjai, mégis -- amennyiben divatot jelentenek -- mentesek azoktól a kínos reflexektől, amelyeket az egyén akkor érez, mikor mások figyelmének tárgya" (5). A divat ebből következően a tömegcselekvés egyik formája, megszűnik benne a normális ember büntudata, szégyen- és felelősségérzete. A modern ember titokban ezért is vonzódik a divathoz.

A kifinomult modern világ funkcionális társadalmi univerzum, ahol a polgárok kötelezettségeit, jogait, de még a leghétköznapibb cselekvésmódjait is intézményes normák írják elő. Az intézményes formák tartalma nem függ az egyének akaratától. Mint specializált lények pusztán betöltenek valamilyen funkciót az intézményesített társadalomban. Cselekvéseik instrumentális cselekvések, amelyekben az értékválasztást a célok megválasztása váltotta fel. Az emberek cselekvésének indoka ebben az univerzumban általában lélektani, nem erkölcsi, mert hiányzik belőle az egzisztenciális választás lehetősége. A szabványosított cselekvésmódok között az emberek szerepeikben élnek. Az anonim-személytelen szerepekben való mozgás alkalmat ad a legmerészebb kalandokra is, ám ugyanakkor az anonim szerepeit cserélgető személyiség identitása problematikussá válik. Éppen a funkcionálisan hatékony társadalmak azok, amelyekben az egyén megszűnt a társadalom mértéke lenni, emiatt egoja elhagyatottnak bizonyul, ezért egyre több megerősítést igényli önnön tényle-

ges valóságának. Ez az alapvető indítéka a divat elfogadásának és igénylésének, mert a túlszabályozott lét korlátai közül való kiszabadulás reményét igényli.

Éppen ezért a divat szorosan és bensőségesen összefügg az *ego*val, annak szimbólumait foglalja magába. A divatnak ezért természetes területe a ruha, a díszítés, de vannak kevésbé testközelebi területei is mint a használati tárgyak, bútorok, sőt szórakozások, továbbmenve beszélhetünk politikai, életmódbeli, erkölcsi és szellemi divatokról is, mert a felsoroltak közül bármelyik alkalmas lehet az *ego* jelmezbe öltöztetésére.

Szellemi divatok és személyiség

A divat megnyilvánulásainak sorában megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a szellemi divatok (6). A kultúrszférában folyamatosan jelennek meg újdonságok, de jelentős részük kívül marad a divat érdeklődési körén. A divatérzékeny egyének számára azok a szellemi irányzatok, termékek, jelenségek, művek válnak vonzóvá, azaz divattá, amelyek mögött határozottan nem körvonalazott társadalmi igények vagy titkolt remények rejlenek. A divat sajátos szelekció révén csak azokat a kulturális objektumokat választja ki tárggyául, amelyek elfogadására az egyén társadalmi igényei révén már elő van készítve.

A szellemi divatok nem foghatók fel egyszerűen a divatdiktátorok sikeres munkája eredményének, mert nem kis mértékben köszönhetik létüket annak az öntudatlanul vagy féltudatosan működő társadalmi közegnek, amely a figyelmet ráirányítja azokra a modellekre, melyek leginkább képesek a lappangó elvárásokat felszínre hozni.

A divatérzékeny egyén biztosan eligazodik választása közben a "divatgyanús" jelenségek körében, mert rendelkezik egy előzetes formaigénnyel, ami öntudatlanul bár, de megszabja divatigényét. A divatirányítók csak ezen formaigény eltalálása esetén képesek divatot teremteni. Az igényekkel nem találkozó jelenségek legfeljebb divathóbortot eredményeznek, de nem képesek elfogadott divatot teremteni.

A szellemi divatnak olyan alkotásokra van szüksége, amelyek nagyobb csoportok számára válhatnak "témává", azaz aminek -- ha nem is szenzációszámbe menő, de -- "hírértéke" van. Az ilyen alkotások alkalmasak arra, hogy lehetséges legyen róluk felületesen beszélni, de el is lehessen bennük mélyedni. Tehát olyan szellemi alkotások válnak divattá, amelyek felszínesen is befogadhatók, ugyanakkor igazi értékeket tartalmaznak.

A divat értékekkel szembeni közömbössége a szellemi divatokban is megnyilvánul. A divat manipulációjának segítségével álérték és érték egyaránt a divat tárgya lehet, nem célja a szellemi jelenségek önértékének felmutatása, mégsem értékel-

hetjük csak negatívan a szellemi divatokat, mert megteremtik annak a lehetőségét, hogy a divatkövetők túljuthassanak a szellemi művek felületes befogadásán, és az igazi értékek közelébe kerüljenek. A mű tartalmi rétegeit is magukévá tudják tenni, és ezzel felülemelkedhetnek a divaton.

Ha a műélvező a divat rutinszintjén fogadja be az alkotást, csak az érdeklí benne, ami divattá teszi. A divatrítus a műélvezésben előítéletrendszerként működött, a divatkövető ezért nem juthat el a mű valóságos értékeihez. Az előítéletek különválasztják a mű divatértékét és értéktartalmát, ezáltal a preconcepciók nem engedik érvényesülni a mű valóságos tartalmát. A divat gyors változásai miatti időkorlátok lehetetlenné teszik a műben való elmélyülést, az egyént egyre újabb szellemi jelenségek felé sodorják, az elmélyülés "küszöbéről" vezénylik új irányokba. A divat közvetítésével a mű közelébe került egyén a divat által zárójelben kínált értékeket, a divaton túli egyéb tulajdonságokat is felfedezheti, majd a divathatás elmúltával kibontakozhat előtte a mű tárgyának értéktulajdonsága.

Aki egyszer már bekerült a divat közvetítésével egy jelentős mű vonzáskörzetébe, az már a divat által irányított választásban is figyel a mű divat mögötti minőségére. Ezt a képességet a divatélmények is kialakíthatják az egyénben, ha a divatmozgalomnak sikerül eljuttatnia az egyént az esztétikai élvezet körébe. Természetesen nem minden szellemi érték kerülhet fel a divatlistákra. Bizonyos értéktípusokat a divat nem fogad magába. Egzakt tudományok eredményeit nem kapja szárnyára, legfeljebb hírértékük lesz divattá.

A szellemi divatokban benne rejlik az értékközvetítés lehetősége is. Az egymással oppozícióban lévő divatok okozta konfliktusok a divat parancsának engedelmességet rákényszerítik, hogy elemzőbb kapcsolatba kerüljön a művel, korábbi előítéleteit feladja, és rátaláljon a valóságos értékekre. Itt megnyílik a lehetőség a kultúra értékeinek divaton túli befogadására, mert a divatrendszer alrendszerének ütközése a kultúrával való ismerkedést segíti elő, lehetővé teszi, hogy az egyén eljusson a divatmániákból az értékek körébe. A divat itt túlmutat önmagán. Az önállóan egyén számára lehetőséget teremt a divattól való elszakadásra, az önállósodásra, az egyéni autonómia megvalósítására.

A "divatszemélyiség"

Az anonim szerepei közt széthulló életösszefüggéseinek értelmét megragadni képtelen egyén számára mércét biztosít a divat annak eldöntésére: mi az értelmes, hasznos, szép, jó. Az autonómiáját elvesztett egyénnek olyan, előre meghatározott választást magában foglaló "alternatívát" kínál, ami valójában csak látszat döntést tesz szükségessé. Miközben az egyén választ a divatok közt, megszabadul a döntés

kényszere alól, választását mint szabadságot éli át. A divat révén a személyiség "egy általános séma részévé válik, társadalmi tekintetben azonban ez egyéni színezettel bír, s e kerülőúton éppen azt végzi el, amit tisztán egyénileg a személyiség nem volt képes elérni" (7).

A mai modern társadalmakban mindenki követi a divat valamely formáját. Van azonban olyan emberek is, akiknek szinte egész személyiségét a divat szabja meg. E divatkövetők választásait nem kényszer vagy szükség vezeti, magatartásukban nem a funkcionalitás lesz meghatározó, hanem az önkifejezés. A divatkövetők -- a látszat ellenére -- a divatdiktátorok által előállított tartalmat valósítják meg számos lehetséges formában. Az eleve adott tartalom egyediesített formája az egyénnek az individualitás és a különosság látszatát kölcsönzi. Úgy tűnik számára, mintha a többiek előtt járna, úgy érzi, hogy van rajta valami feltűnő, valami különös. Amíg nem általánosan elterjedt divatról van szó, az egyént mindez meglege- dettséggel tölti el. A divatkövető megszabadul a korszerűtlenné válás félelmétől, mert az a látszat keletkezik, mintha mindenkit megelőzött volna, mintha újító lenne, holott ugyanazt teszi mint mások. Cselekvésének, magatartásának csak mennyiségi elemei különböznek, minőségét tekintve megegyeznek egy adott kör által elfogadott tartalommal.

A divatkövető modernsége fejeződik ki az úgynevezett "divatszemélyiségben". A valódi személyiségtől eltérően -- tartalmát nem egy meghatározott, sajátos egyéni életprogramból következő elv kényszerítő ereje határozza meg -- "sokkal inkább átlagos elemek eredeti kombinációja, amelyek egyébként megadják az összeállítását is" (8). A divatszemélyiség is összetett, de a valódi személyiséggel ellentétben nem komplex. A divatszemélyiség tartalmát a divat által megjelenített tulajdonságok sajátos kombinációja adja, ami szinte "felszipantja" a személy egész lényét. Lehetetlen elválasztani magát a személyt attól, amit mondanak róla. A tulajdonság maga az ember lesz. Összekeveredik alany és állítmány: a személy azonos lesz a sportossal, az avantgarddal, az ártatlannal, stb. A jellemtulajdonságok -- lehetőség szerint ellentmondásos -- kombinációiból a személy végtelen gazdagságának illúziója keletkezik. A személy a divat szerint annál egyénibb, minél több divatelemet használ fel, illetve ezeknek a lehető legellentmondásosabb kombinációját képes megvalósítani.

A divat megadja azt az illúziót, hogy megvalósulhat az egyén álma az emberi teljességről. A teljesség illúzióját nyújtja, mert kvázi megengedi, hogy "az emberi lény egyszerre legyen minden, és egyetlen sajátos vonás mellett se kelljen döntenie, vagyis egyetlen vonásról se kelljen lemondania" (9). Mivel a divatkarakterben a tulajdonságok csak mennyiségileg halmozódnak fel, nem állnak össze egységgé, a

divat nem kényszerít választásra a kényszer nélküli teljesség illuzórikus lehetőségét adja meg követőjének.

A divat e tulajdonságából fakad a divatszemélyiség sajátos kettőssége: egyszerre eszmény és valóság -- lehetetlen és nagyon jól ismert. A divat kettős lehetőséget kínál a személynek. Egyrészt megadja neki az egyénné válást, a sokféleség lehetőségét: az önkifejezést, másrészt ennek az ellenkezőjét: azt a lehetőséget, hogy a jellegzetességek valamelyike mögé rejtőzzék: az önelrejtekezést.

A mai modern emberben is él az a vágy, ami minden tömegselekvésben és az abban résztvevők viselkedésében fellelhető, hogy önmaga legyen, hogy kivívja mások elismerését. Az azonosság a névtelenségből való kiemelkedést teszi lehetővé. A divatszemélyiség az azonosságot neve által véli elérni. Neve révén emelkedik ki jelentéktelenségéből. Az anonim ember neve által lesz nevezetessé, mert csak annyiban jeles személy, amennyiben neve van. A név utalhat személyének jelentőségére: vagyonára, származására, bár ezek hiányában is megóvja azonosságát. A név a divatban lehet a személy szubsztanciája, lényegének megmutatója, egyszersmind formális különbözőség kifejeződése.

A divatszemélyiség egyszerre szeretne lenni önmaga és valaki más. Túlzó formája e "személyiség típusnak" a sztár. A divat a kivételes képesség ismertetőjeleként tekinti "a személyiségeknek egyetlen lényben történő megsokszorozását" bármiféle kockázat nélkül: úgy "sokszorozza meg a személyt, hogy ennek akár a legkevésbé is kellene tartania önmaga elvesztésétől", hiszen pusztán annyi történik, hogy az "örök" személy kiválasztja aznapki megjelenési formáját. "Olyan személyiségnek a fényűzése ez, aki elég gazdag ahhoz, hogy megsokszorozza magát, és elég stabil ahhoz, hogy el ne veszítse magát" (10).

A divatszemélyiség ellentéte a szándékosan korszertlen ember, bár az ellentét látszólagos. A divatos és korszertlen magatartás azonos vonása, hogy mindkettő valamely tartalom tagadásán alapszik, mindkettő a tagadásra építi az élet megformálásának jellegét. A divatkövetés a modernség, a korszertlenség, az ósdi utánzása, de mindkettő egy társadalmi példa utánzása. Mindkettő ugyanazt a tartalmat tekintti vonatkozási pontnak, csak míg az előbbi fokozza, az utóbbi tagadja azt. Következésképpen a modernség és korszertlenség egyformán lehet a divat megnyilvánulása.

A nemek divatjától a nemek semlegesítéséig

A divat nem mentes antropológiai jellegű meghatározottságtól. Megkülönböztethető egymástól a női és férfi divat. Kifejeződik benne a férfi és nő ellentéte. (Az ellentét formális kifejeződése például a férfi és a női kabát ellentétes gombolása,

stb.) Ha a ruhaviseletre korlátozzuk a divatot, már abban is lényegi ellentétek figyelhetők meg. Mert amíg a női viselet a férfi viseletnek szinte minden elemét magába olvaszthatja -- addig a férfidominanciájú társadalmakban a férfidivat pusztán elutasítja a női divat vonásait. A társadalom tilalomrendszere nem engedi a férfi "elnőiesítését", de nem áll szemben a nő "ellérfiasításával".

A modern társadalmakban is hosszú időn keresztül a nő a divat megkülönböztetett alanya, főleg azért, mert a férfi domináns szerepéből következően az eltartott nő saját fontosságát és nem utolsósorban vonzerejét a divat által is kénytelen megerősíteni. De nemcsak ez az oka annak, hogy a divatot főként a nők követik. Simmel a század elején e jelenség magyarázatát abban látta, hogy a nők a történelem túlnyomó részében a férfiaknál hátrányosabb helyzetre voltak kárthatva, ezért mindennel, "ami a lét általánosan érvényes és jóváhagyott formáihoz tartozik" szorosabb kapcsolatban álltak. Jobban ragaszkodtak azokhoz a formákhoz, amelyek elkerülik az individualizálódást és az ezzel járó felelősséget. "A divat éppen e kombináció számára kínálja a legkedvezőbb lehetőségeket: egyfelől az általános utánzás területe -- az egyén a társadalom legszélesebb áramlatán úszik, s ez mintegy felmenti az ízléséért, a cselekedeteiért vállalt felelősség alól, másfelől azonban a divat mégiscsak a személyiség hangsúlyozása, s egyéni feldíszítése (11). A nők számára a divat biztosította tehát a kiemelkedést azokban a társadalmakban, ahol ezen igényeik kielégítése más területen nem volt lehetséges. Simmel történelmi példákat elemezve kimutatta, hogy minél kevesebb lehetőségük volt a nőknek az egyéni kitörésre, annál inkább hódoltak a divatnak. A 14--15. századi Németországban az individualitás fejlődésnek indult, de a nők számára nem teremtődött meg a lehetőség a kibontakozásra, ezért a legfeltűnőbb és legtúlzóbb ruhadivatokban kerestek kárpótlást. Ezzel ellentétben -- ugyanakkor -- Itáliában a reneszánsz nők a művelődés, a kifelé irányuló tevékenység, a személyes diferenciáció oly sok lehetőségével rendelkeztek, hogy nem volt szükséges számunkra feltűnést kelteni a női divat különleges túlzásaival (12).

A századelő emancipált asszonyairól Simmel megállapítja: ők már "arra törek-szenek, hogy hasonuljanak a férfiak lényéhez, differenciáltságukhoz, személyiségük-höz és mozgalmasságukhoz, éppen ezért hangsúlyozzák közömbösségüket a di-vat iránt" (13). Ez a tendencia azonban nem áll egyenes arányban a nők emancipá-ciójának kiteljesedésével. Ma a századvégen egyszerre vagyunk tanúi a női emanci-pációnak és a divat újult fellángolásának. A két korszak emancipált női nagyon kü-lönböznek egymástól. A századeleji emancipált nők divattal szemben közömbösek voltak. Közömbösségük abból eredt, hogy tevékenységük megegyezett a férfiak te-vékenységgel, s a tevékenység "férfias" jellege a férfi jellemhez tette hasonlóvá az emancipált női karaktert. Az emancipált nők úgy viselkedtek mint a férfiak, akik a

nőknél általában sokirányúbb lények voltak, így megengedhették maguknak, hogy kevesebbet törődjenek a külső, formai vonatkozásokkal. A női emancipáció előrehaladtával látszólag a nők minden tevékenységet meghódítottak. Közben azonban a munkák döntő többsége megváltozott, nőnek és férfinak egyaránt kevés lehetőséget biztosít az identifikációra. A szakmák jelentős része "divatszakma" lett, s a nők döntő hányada e szakmákban helyezkedett el.

A köztudatban a divatszakmák a nőt felszabadító munkatevékenységeknek számítanak. E szakmákban azonban nem a tevékenység tartalmán van a hangsúly, hanem a tevékenység létén, azaz a munkával járó helyzet válik lényegessé, mert ez adja meg a nő számára az azonosulási lehetőséget. Mivel nem a munka, hanem a munkavégző helyzete a megítélés alapja, a nő munkája és státusa egybeesik. A nők jelentékeny része olyan szakmákban dolgozik, amelyek nem egészen nemesek, de nem is egészen alantasak. Legfőképpen a szolgáltatásban kapnak helyet, női azonosságuk tehát a "szolgálatban" valósul meg. A divatszakmákat az "odaadás" szakmáinak nevezhetnénk, amelyekben a nők helyzete gyökeresen nem alakult át csupán alávetettségük egy kellemes munka látszatával felértékelődik, nemesebbé válik.

A nemek vonatkozásában -- mint az eddigiekből kitűnik -- a divatnak a nők életében van fontosabb szerepe, bár hozzá kell tenni, hogy a mai divatnak már nem magukkal a nőkkel, hanem sajátos formában a női principiummal van dolga. Amilyen mértékben kitörnek a nők az emancipáció révén korábbi megkülönböztetett helyzetükből, amilyen mértékben a nőiség felszabadul, és ennek következtében a társadalom "feminizálódik", olyan mértékben a divat is emancipálódik és egyre kevésbé kapcsolódik a női nemhez. Következésképpen az eddig nőknek fenntartott kiváltságolt támogatást most már mindenki számára felkínálja. A divat, mint vonatkozási pont éppen ezért lesz általánossá. Nem különböztet meg nemeket, férfi és nő egyaránt megszerezheti -- a korábban csak nőknek kínált -- "korlátlan" létezés lehetőségeit. A nőiség felszabadítása a divatban nem több, mint a "gyönyör-erő" valamint a "divat-erő" felszabadítása (14). A mai divat nem más, mint a női szépség és gyönyör elveinek jegyében a nemek semlegesítése. A valóságban a nőiességnek és férfiasságnak egyaránt meglévő kritériumait figyelmen kívül hagyva végrehajtja az általános szextelenítés formáját éppen azért, hogy a nemiség helyébe a "szexualizáltságot" helyezi. Megszüntetvén a nemi meghatározottságot, a mai divat a hangsúlyt a nemről az életkorra helyezte át.

A nemek eszménye helyébe egy eszményi életkor lépett, amely a "junior"-ban testesül meg, ami strukturálisan a nő-férfi komplex foka, a kétnemű felé vagy más-képpen a nemnélküliség felé tart, azaz az életkor javára szorítja háttérbe a nemet. A mai divat tehát az életkort tette vonatkozási ponttá. A fiatalság lett minden életkor mércéje. A divatkövető számára egyetlen cél válik fontossá: fiatalnak, ponto-

sabban mindig fiatalosnak maradni. A fiatalosság kényszere olyannyira motiválójá lehet az identitását fenyegetettnek érző embernek a divat követésében, hogy éppen a divatnak való túlzott alárendelődés semmisíti meg identitását. A túlzó divat az embert -- ahogyan Simmel nevezi -- a "divat bolondjává" teszi. Következésképpen a divatkövető már nem "feltűnő", aki az emberek irigykedését váltja ki, ellenkezőleg neveltségessé válik, mert benne a divat valódi célja megsemmisül. Mert ahogyan E. Sapir írja, például a jóllelkű középkorú nőknek többnyire nem sikerül elbűvölő nímfákká válniuk.

A divatnak az előbb említett irányultsága a modern társadalmak felnőtt rétegének elbizonytalanodásából következik. Míg a tradicionális társadalmakban idősnek lenni tekintélyt jelentett, addig a mai modern társadalmakban az idős emberek nemcsak gazdasági értelemben vett hasznot hajtó szerepüket veszítik el, hanem a családban is feleslegessé válnak. Míg "korábban a nagyszülők feladata volt, hogy a gyermekekkel szemben képviseljék a viszonylag stabil és harmonikus család-eszményt", addig az új nemzedékek "a nagyszülők példájából azt a következtetést kénytelenek levonni, hogy a valóban lényeges dolgokról milyen keveset tudnak az öregek." (15) Ezért a divatban a tekintély és csábítás értékei az életkorra irányulnak, mintegy megerősítvén és megvédvén a fiatalságot, egyben emlékeztetvén arra, hogy ezt az állapotot az idő szüntelenül fenyegeti, mert mulékony. Éppen mulékonyasága ad divatértéket a fiatalságnak (fiatalosságnak).

A divat terjedése

Az ifjúság megőrzésének kényszere felgyorsította a mai divat változásait, és terjedésének módját is megváltoztatta. A szakirodalomban a divat terjedésének klasszikus elmélete, az ún. "leszivárgás"-elmélet volt, amelynek első részletes megfogalmazását Simmel adta a divatról szóló nevezetes tanulmányában. Kiindulópontja szerint a divat úgy alakítja állandóan a társadalmat, hogy megjelenésekor a legújabb divat "csak a felső rétegek sajátja lesz. Amint az alsó rétegek is megkezdik a divat elsajátítását, és ezáltal átlépi a felső rétegek megszabta határokat, áttörik a rétegnek a divat által összetartott egységét. A felső rétegek elfordulnak ettől a divattól egy újabb felé, ezáltal ismét elkülönülnek a széles lömegektől -- s újból kezdődik az említett játék. Az alsó rétegek ugyanis természetesen felfelé tekintenek és törekszenek, s ezt leginkább a divatnak alávetett területeken tehetik meg, miután ezeken lehetséges a külső utánzás a legtöbb esetben. Ugyanez a folyamat játszódik le -- bár nem mindig olyan szemmel látható formában, mint az úrnők és szolgálóik esetében -- a felső rétegek különböző rétegei között is" (16).

Ez a felfogás bizonyos vonatkozásban mindmáig fennmaradt, bár voltak bírálói. Közéjük tartozik King, aki 1963-ban készített tanulmányában rámutatott, hogy a korábbi korszakokban a vertikális áramlás funkcionális lehetett, "a modern társadalmi környezet, a tömegkommunikáció és a divatipar termelési és eladási stratégiái azonban szinte minden rendszeres, függőleges áramlású folyamatot lehetetlenné tesznek" (17). A modern társadalmakban a 20 század második felében nivellálódási folyamat ment végbe. Következésképpen: annak ellenére, hogy anyagminőség és művesség tekintetében továbbra is fennmaradt a differenciáció, a minőségi öltözködés -- de általában a divatkövetés -- több ember számára vált elérhetővé. A társadalom nagyobb hányada számára adatik meg a divathoz való gyors alkalmazkodás lehetősége. A tradicionális divatátvételi folyamatokat módosították a divatlapok és más tömegkommunikációs eszközök, amelyek közvetlenül az átlagos többséghez szólnak. A divatipar termelésének felgyorsulása következtében a divatszezonok megrövidültek, gyorsabb az átnemet egyik szezonból a másikba, ami kétségessé teszi a "leszivárgási" folyamat működőképességét annak ellenére, hogy bizonyos felsőbb rétegbeli hatás kétségtelenül működik továbbra is.

King úgy véli, hogy a modern átvételi viselkedés az "átszivárgási" séma szerint működik. Okait abban látja, hogy a modern kultúra garantálja a divatra érzékeny emberek számára az egyidőben történő divatátvételt. A divatkövetők a divatstílusok széles skálájából válogathatnak adottságaiknak megfelelően. Megnövekedtek az emberek befolyásolásának lehetőségei, és ehhez kapcsolódóan az információk átadása és a személyes befolyás réteghatároktól függetlenül "átszivárog", azaz a divatátvétellel döntő mértékben horizontálissá válik.

A divat a jelenidejű ember vonatkozási pontja

A mai modern társadalmakban a divat önfokozódó módon egyre gyorsabb változásokra képes, változásainak alapja Simmel szerint a múlt tagadásában keresendő. Századunk kedvez a divat terjedésének, mert történelme bővelkedik a múlt eseményeinek totális kitagadásában. A múlttagadás következménye a jövőnélküliség, ami azzal a következménnyel jár, hogy az egyén élete kiszakad a generációk egymást követő sorából. Következésképpen érdeklődését a jelenre, azaz a változásokra irányítja, életprogramjává a "pszichikai önfejlesztés" válik. Kizárólag saját énjére, privát teljesítményére koncentrál. Az "örök" jelenidejűség olyan természetszemléletet involvál, amelybe a jelen emberének személyes élettörténete beleilleszthető, mivel azt az illúziót kínálja, hogy csak az történt meg, amit az egyén saját életként megélt a történelemben, és bármikor lehetséges új életet kezdeni.

Ez az alapállás kedvez a divatnak, mert a divat ott válik fontossá, ahol az élet mulékony és változékony elemei kerülnek előtérbe, a jelentős, tartós és kétségtelen meggyőződések egyre inkább veszítenek erejükből. A divat képes eltávolodni az emberi viszonyok azon szubsztanciájától, amelyhez az élet formájának valamiképpen mindig vissza kell térnie. A divat megszabadítja a cselekvést kellemetlenségeitől, a lehetetlenségtől, a bizonytalanságtól, félelemtől és unalomtól úgy, hogy közben megőrzi benne az élvezetet. Egyre inkább minden átfogó hatalma abból ered, hogy minden formát az ismétlődésre, az eredetnélküliségre vezet vissza. Egy "időtlen" szférában a formákat megszünteti, elraktározza majd újraéleszti.

A divat sugallta cselekvés megfelel a "jelenidejű ember" természetének: sehol sem kezdődik, sehol nem ér véget, minden tárgyiságtól megszabadított élvezet, amely időtlenül, abszolút jelenként létezik, nem más mint a lét díszítő eleme. A mai ember nem menekülhet a divat szorításából. A divat képes arra, hogy meghatározza a gondolatok, vélemények alakulását, sőt hovatovább életünk lényegi, belső értékeinek kiválasztásában is könnyű eligazodást nyújt, mivel minden divat önmaga saját magának vonatkozási pontja -- a divat teszi divatossá még a divat elutasítását is -- kivüle nincs olyan vonatkozási pont, amellyel ellentétbe lehetne állítani. A ma embere lehet a divat követője, ellenzője vagy morális bírálója. Egyet nem tehet, hogy ne foglalkozzon vele, tegye ezt akár kényszerűségből, akár divatból. A ma embere üdvözülhet a divat által, mely áthatja az egész társadalmat, egy síkba terelvéen az azonosulás minden módozatát. A divat mint mesterséges szenvedély alkalmas arra, hogy tartalom nélküli látványosságként maga alá gyűrje a valóságos szenvedélyeket.

Menekülést biztosít a modern társadalmak könnyörtelen célszerűsége elől. Minden divat elutasítás, a régi elleni lázadás, a jelen túlhangsúlyozása. Olyan világot mutat, amely a teljes konformitást kínálja. Pozitív vonatkozásai mögött morális veszélyek rejlenek. A divatnak való engedelmességben benne rejlik az önelveszejtés mozzanata, mert minden egyéniséget egyformává alakít és lehetetlenné teszi a megnyilvánulások mögötti individualitás realizálódását. Az önkifejezés ellehetetleníti az önkibontakozást. A divat fogságába került egyén másokhoz idomulva akar egyéniséggé lenni. Törekvésének ellentmondásossága következtében "éppen akkor veszíti el társadalmi szabadságát és egyéni autonómiáját, amikor arra törekszik, hogy másokhoz hasonlónak váljon" (18).

JEGYZETEK

1. Baudrillard, J.: A divat avagy a kód elbűvölő képessége. In: Klaniczay Gábor--S. Nagy Katalin (szerk.) Divatszociológia. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1982. (továbbiakban: Divatszociológia) I. kötet 75.
2. Sapir, E.: A divat. In: Divatszociológia I. kötet. 57.
3. Baudrillard, J.: i. m. 66.
4. Sapir, E.: i. m. 55.
5. Simmel, G.: A divat. In: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Társadalomtudományi Könyvtár. Gondolat, Bp., 1973. 496.
6. Erről a problémáról lásd: Almási Miklós: A szellemi divatok kultúraközvetítő szerepe című tanulmányát. In: A hiányjel mosolya. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986. 124-157.
7. I. m. 493.
8. Barthes, R.: A divat rendszere. In: Divatszociológia I. kötet. 141.
9. I. m. 141.
10. I. m. 143.
11. Simmel, G.: i. m. 491.
12. I. m. 492.
13. I. m. 493.
14. Baudrillard, J.: i. m. 74.
15. Riesman, D.: A magányos tömeg. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Bp., 119.
16. Simmel, G.: i. m. 479.
17. King, W.: A "leszivárgás" elméletének cáfolata. In: Divatszociológia. II. kötet. 221.
18. Riesman, D.: i. m. 404.